

Robert Prosser

PhantomeUllstein Verlag
Berlin, 2017

Goda Regina

A MÚLT (F)ELTŰNÉSE

Robert Prosser *Phantome* című regénye 2017-ben jelent meg Németországban, és a szerző köszönetnyilvánításából kiderül, hogy a mű keletkezésében kulcsfontosságú szerepet játszott az író Szarajevóban tett rövid látogatása, hiszen ennek hatására kezdett el a délszláv háború témájával foglalkozni. Számtalan interjú és utazás előzte meg a regény megírását; Prosser személyesen is találkozott olyan emberekkel, akiknek nemcsak a múltját, hanem a jelenét is meghatározza a háború át- és túlélése. Ha az olvasó számára világossá válik, hogy a kezében tartott kötet megírását valós események feltárása előzte meg, elkerülhetetlené válik a fikció és a valóság viszonyára való rákérdezés. Bár a regényben megjelenő időpontok, helyszínek és néhány politikai alak is (Milošević és Mladić például) megfelelnek a valóságnak, a szöveg mégsem tekinthető a délszláv háborúhoz kapcsolódó hiteles dokumentációnak, amit az író azon kijelentése is megerősít, mely szerint a figurái nem a tényleges, valós személyek, akikkel az interjúkat is készítette, hanem olyan alakok, akiket a tapasztaltak alapján alkotott meg. A szerző maga így ír regényéről: „A *Phantome* azon kísérleteimnek az eredménye, hogy egy ország közelmúltját, a jelenével együtt írjam meg”¹ (331). Ez a megfogalmazás

1 „*Phantome* ist das Ergebnis meiner Versuche, mir ein Land und dessen jüngere Vergangenheit samt Gegenwart zu erschreiben.” – A hivatkozott részeket a szerző saját fordításában közöljük.

is jelzi, hogy jelen és múlt elválaszthatatlanok egymástól, és a regény nemcsak arra próbál válaszokat találni, hogyan lehetséges a múlt traumáinak feldolgozása, hanem arra is, hogy amennyiben ez nem megvalósítható, hogyan lehet együtt élni velük a jelenben.

A három nagyobb részből álló regény két idősíkot foglal magába. Az első és a harmadik egység 2015-ben, a második 1992-ben játszódik. Az évszámok kiemelése nem azt a célt szolgálja, hogy két egymástól jól elkülöníthető történetszálat kapjunk, hanem éppen azt hangsúlyozza, hogy a múlt feldolgozása több mint két évtized elteltével sem feltétlenül lehetséges, és több mint húsz év után már nemcsak a közvetlenül érintettek, hanem a következő generáció számára is szükségessé válik a múlttal való foglalkozás, a múlt megértése. Ez azonban csak az emlékezés különböző stratégiáinak alkalmazásával valósulhat meg. Az emlékek kibeszélése, amely generációtól függően a feldolgozást vagy a megértést segítené, az emlékezet legegyszerűbb módja. Ha azonban a traumákról való beszéd akadályokba ütközik, az emlékezet más formáit kell használatba venni. Ennek egyik lehetséges és a szöveg szempontjából releváns gyakorlata azoknak a helyszíneknek, emlékhelyeknek a felkeresése, amelyek a háború emlékeit őrzik.

Az első fejezet középpontjában Anisa és Richard lánya, Sara áll, aki családjával Bécsben él, valahogy mégsem tud szabadulni a gondolattól, hogy meg kell értenie az anyja múltját. Az első részben kevés információt kapunk Anisáról: megtudjuk, hogy Boszniában született, és 1992-ben menekült Ausztriába a háború borzalmai elől. Életének egyik nagy tragédiája, hogy apja eltűnt a háborúban, és hiába próbálta megtalálni, a keresés mindig kudarcra végződött. Így a lezárás számára lehetetlen, hiszen amíg nem kerül elő valamiféle bizonyíték, amely apja halálát megerősítené, addig remény és nyugtalanság kíséri mindennapjait. Ez a nyugtalanság és nyughatatlanság ragad át a lányára, Sarára is, aki úgy érzi, családjának eredete fontos része a saját identitásának, mivel azonban anyja nem hajlandó mesélni, magának kell a múlt nyomába erednie. Ezért utazik a tuzlai tüntetésre, ezért látogat el Bosznia szerbek lakta részére, és ezért vesz részt a srebrenicai mészárlás 20. évfordulója alkalmából szervezett megemlékezésen. Az utazás során kísérője az elbeszélő, a névtelen bécsi graffitiművész, aki csak közvetve érintett a lány történetében, ezáltal lehetővé válik, hogy egyszerre részese is legyen az utazásnak, másfelől egy bizonyos távolságból tekinthessen arra.

A regény egészét tekintve az első részt a legnehezebb beilleszteni a kötet kompozíciójába, mert bár ez adja a kerettörténetet – Sara kuta-

tása a családi gyökerek után –, csakhogy funkciója nem pusztán a múlt megértése. Az első fejezet sokkal inkább arra kíván rámutatni, hogy a háború megélése, a háborús traumák feldolgozása mindenkiben más-képp manifesztálódik. Az idősebb generáció tagjai között akadnak olyanok, mint például Sara anyja, aki hallgat, pontosabban „ha a múltjáról való beszélgetés egy bizonyos pontot elér”² (21), visszakozik, tehát lényegében képtelen a trauma el- és kibeszélésére. Akadnak olyan figurák, akik bár elmesélik tragédiájukat, ez mégsem jelenti számukra a feldolgozást. Jó példa erre Merima története, aki bár elveszítette a férjét, vasárnaponként délután, pontban négy órakor mégis mindig megtartja a férfival közös rituáléját. Benne és Sara anyjában közös, hogy bár tovább élték az életüket, mégis beleragadtak a múltba; Merima a szokás megőrzésével azt a hagyományt ismétli, amely még a háború előtti időkhöz köti, Anisa pedig azzal, hogy hallgat a múltjáról, lényegében elfojtja az érzelmeit, és saját maga számára teszi lehetetlenné a múlt feldolgozását. Anisa és Sara a két ellentétes pólusát testesíti meg a múlt-hoz való viszonynak, hiszen míg Anisa nem hajlandó szembenézni az emlékeivel, addig lánya közvetlenül akarja megismerni azt a közeget, amely a háború nyomait viseli. Ezzel feloldja az anyja által megválaszolatlanul maradt kérdések okozta bizonytalanságot, és lehetővé válik számára a múlton való túllépés. Mivel Anisa nem tud belenyugodni az apja elvesztésébe és beszélni sem hajlandó erről, számára nincs tényleges haladás a jövő felé, hiszen az emlékek kimondatlansága miatt a múltban reked. Az idősebb generáció számára a háború talán egy soha fel nem dolgozható trauma, ugyanakkor „Bosznia nem csak a háború”³ (84), hanem egy olyan hely, ahol azok a fiatalok is élnek, akik „semmi többet nem akarnak a háborúról tudni”⁴ (84). Az elbeszélő ezzel mintegy azt is felmutatja, hogy a múltnak, ez esetben a háborúnak nem minden esetben kell meghatározóvá válnia a jelenben, valamint arra hívja fel a figyelmet, hogy miként ő is megteremti saját verzióját Boszniáról, úgy minden kívülállónak, köztük nekünk, olvasóknak is megadatik ez a lehetőség, ez pedig összhangban van az író azon szándékával, hogy jelezze a témával kapcsolatos kérdések feltevésének fontosságát.

A második fejezet, amely a regény legnagyobb részét adja, öt alfejezetre tagolódik, amelyekben Anisa és Jovan közvetlenül a háború által befolyásolt sorsát követhetjük nyomon. Történeteik jól elkülöníthetőek,

2 „[...] wenn das Gespräch über ihre Vergangenheit einen gewissen Punkt erreicht.”

3 „[...] Bosnien ist nicht nur der Krieg.”

4 „[...] die nix mehr wissen wollen vom Krieg.”

ezt nemcsak a könyv tipográfiai megoldása, hanem a cselekményszöves módja is lehetővé teszi. Kettejük életét az egymás iránt érzett szerelem köti össze, amely nem tud beteljesülni, mivel a háború elszakítja őket egymástól. Jovan katonai szolgálatot teljesít, Anisa pedig egy bécsi gyűjtőtáborban tölti mindennapjait. Mindketten valamilyen ellenőrzés alá kerülnek, Jovan a katonai parancsoknak kénytelen engedelmessé válni, és míg Anisa élete ilyen szempontból szabadabbnak tűnik, hiszen „a menekültek a mindennapokat nagyrészt maguk szervezik”⁵ (93), ám a tábor területéről való távozás csak úgy lehetséges, ha „a kapunál álló őrnök az idegenrendészet pirosas rózsaszínű igazolványát”⁶ (9) fel tudják mutatni, tehát mégiscsak ellenőrzötté válik mindenki.

Mindkettejüknek alkalmazkodniuk kell a környezethez, amelybe belekerültek: Anisának meg kell ismernie az új várost és az embereket, többek között Rahimot és Azrát, akik mellette alszanak a tornateremben, és akiről később kiderül, hogy már a tábor előttről ismerik egymást. Ők azok, akik valamiféle biztos pontot jelentenek a lánynak. Az újonnan érkező emberek történeteikkel kezdetben még segítik elviselni a mindennapokat, ám idővel a „történetek hasonlónak válnak, meggyilkolt testvérekről vagy szülőkről, elrabolt leány- vagy fiúgyermekéről szólnak”⁷ (253). Anisa nem akarja ezeket a történeteket hallani, hiszen őt minden eltűnt apjára és Jovanra emlékezteti, pontosabban arra, hogy a szeretett személyekről semmit sem tud. Ennél a biztos rossz is jobb lenne, és a lány tisztában van vele, hogy ő maga is a történeteket folyton ismétlő emberekhez hasonlít: „Minden anélkül történik, hogy arra befolyása lehetne, csak az maradt, hogy mindig ugyanazt mesélje, ugyanazokat a történeteket [...] élete legfájdalmasabb pillanatának változatát”⁸ (174).

Ahogy Anisának a mindennapok, úgy Jovan számára a katonai szolgálat válik rutinszerűvé; a kiszolgáltatottság elviselése, a lövészárkok ásása, a tizedes lépései a háta mögött mind-mind a mindennapok állandó részeit képezik. A férfi számára folyamatos öröklődést jelent, hogy akar-e engedelmes, jó katona lenni. Ez vezet a szökéséhez, ám nyugalmat nem lel, hiszen ezentúl attól kell rettegnie, hogy bármikor

5 „Den Alltag organisieren die Flüchtlinge größtenteils selbst [...]”

6 „[...] dem Wachmann am Tor den rosaroten Ausweis der Fremdenpolizei [...]”

7 „Die Geschichten ähneln sich, handeln von ermordeten Geschwistern oder Eltern, von entführten Söhnen oder Töchtern [...]”

8 „Alles geschieht, ohne dass sie den geringsten Einfluss darauf nehmen kann, alles, was ihr bleibt, ist, immer dasselbe zu erzählen, dieselbe Geschichte [...] diese Version des schlimmsten Augenblicks ihres Lebens [...]”

elfoghatják. Belgrádba szökik, egy menedékhelyen húzza meg magát, nem sokkal később azonban elfogják, így kénytelen visszatérni a se-regbe. A mindennapok egyformaságának elviselése mellett az állandó hiányérzet és bizonytalanság is felőrli a nőt és a férfit egyaránt. Nekünk, olvasóknak könnyű a dolgunk, hiszen tudjuk, mindketten életben vannak, de számukra csak az a láthatatlan kapocs marad, amelyet a művészet jelent. Anisában a múzeumban látott képek a Jovannal közösen átélteket idézik, míg a férfi megpróbálja emlékezetből megfesteni a lány portréját. Az egymás utáni vágyakozás enyhítésére nem marad más lehetőségük, mint az emlékidézés, azonban ez nem pótolhatja a valódi találkozást. Anisa számára Jovan „fontos része a múltjának, de elvágja a jelennel való kapcsolatát”⁹ (295). Így Anisa kénytelen döntést hozni, és azzal, hogy a fejezet végén elmegy Richard lakására (akiről az első fejezetből tudjuk, hogy a férje lesz), lezárja a Jovannal való kapcsolatát, továbblép a férfi emlékének börtönéből.

A harmadik rész időben az első passzushoz illeszkedne, így megjelenik egyfajta elvárás, hogy ez a néhány oldal az első fejezetre reflektál, annak történéseit viszi tovább. Azonban egy következő történetzál indul itt el, pontosabban folytatódik, hiszen Jovan háború utáni sorsáról kapunk képet, méghozzá a saját elbeszélésében. Megtudjuk, hogy utcai festőként keresi a kenyerét, kapcsolat fűzi őt egy Martha nevű nőhöz, és az is kiderül, hogy egy kétes ügylet miatt börtönbe kerül. A háború maradandó nyomot hagyott a férfi lelkében, ő maga így fogalmaz: „Úgy érzem magam, mintha valami űzne, de nem tudom megmondani, mi az, az arctalan vadász él bennem, a bensőmben rejtőzik [...] és tudom, hogy élvezettel várja azt az alkalmat, amikor [...] leteríthet”¹⁰ (324). Jovan szabadulása előtt két héttel ér véget a történet, így valójában nem tudjuk meg, mi lesz a sorsa, nyitva marad a kérdés, hogy képes lesz-e – egy elnyomó rendszerben való folyamatos szolgaság után – újra megteremteni egzisztenciáját, vissza tudja-e szerezni az élete feletti irányítást, újra képes lesz-e a maga urává válni, úgy, hogy a háború borzalmai megbéklyózzák, és újraélésük már-már szükségletté válik a továbblépéshez.

Robert Prosser regénye szerkezetét tekintve logikus felépítésű, könnyen követhető. Nyelvezete sokszínű, az első fejezet kifejezőmódja

9 „[...] er ist ein wichtiger Teil ihrer Vergangenheit, die Verbindung zur Gegenwart aber ist gekappt.”

10 „Ich fühl mich, als würde mich etwas scheuchen, doch kann nicht sagen, was es ist, der gesichtslose Jäger sitzt in mir drin, er versteckt sich in meinem Inneren [...] und ich weiß, er genießt das Warten, bis er [...] mich zur Strecke bringt.”

a mai köznyelvet idézve illeszkedik az elbeszélői hanghoz; a második és harmadik fejezet letisztultabb nyelvhasználata olvasmányossá teszi a rezignált témát feldolgozó szöveget. A fülszöveg meghatározása szerint a *Phantome* politikai regény, és bár a könyv megfelel e konkrét műfaj kritériumainak, többről van itt szó, mint pusztán politikai események és ezek következményeinek ábrázolásáról. Prosser személyes sorson keresztül vezeti be az olvasót egy ország kollektív történetébe; a kiindulópontot egy család múltja, a múltban szerzett és fel nem oldott traumái adják, a történet generációkon és országhatárokon ível át. Ahogy a szerző a köszönetnyilvánításban jelzi, a regény célja nem a felmerülő kérdések megválaszolása, hanem ezek tematizálása. A szöveg ereje abban áll, hogy elgondolkodtat: miként lehet tovább élni a jelenben akkor, ha a múlt, akár egy fantom, folyamatosan kísért, és mindeközben bepillantást enged egy olyan világba, amelyben „a bizonytalanság vált a jelen biztos ismertetőjegyévé”¹¹ (96), és ahol „az ember a veleszületett identitását csupán egy hivatalos dokumentumban őrzi”¹² (76).

11 „Die Ungewissheit ist zum bestimmenden Merkmal der Gegenwart geworden.”

12 „[...] man die angeborene Identität zumindest in Form eines offiziellen Dokuments bewahrt.”